

การดำรงภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์พื้นบ้าน เทศบาลตำบลแม่ณะ
อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

Maintaining Local Knowledge in Folk Medicine in Mae Na Subdistrict
Municipality Chiang Dao District Chiang Mai Province

ลัดดา ประสพสมบัติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่

Ladda Prasopsombat

Chiang Mai Rajabhat University

Corresponding Author, E-mail: Ladda1415@hotmail.com

บทคัดย่อ

ปัจจุบันภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญอย่างยิ่ง การวิจัยนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์พื้นบ้าน เพื่อทำให้เกิดสืบทอดและฟื้นฟูภูมิปัญญาชุดนี้ให้คนในชุมชนได้มีระบบการดูแลสุขภาพในยามปกติและยามเจ็บป่วยได้อย่างเหมาะสม การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interview) กับผู้ที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า การแพทย์พื้นบ้านได้ใช้ทุนทางสังคมในชุมชน ทั้งยังมีส่วนส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การแพทย์พื้นบ้าน; ภูมิปัญญาท้องถิ่น; สุขภาพ

Abstract

Local knowledge is very important. This research aims to develop local wisdom in traditional medicine. To cause inheritance and restoration of this knowledge to allow

* ได้รับบทความ: 23 พฤศจิกายน 2564; แก้ไขบทความ: 24 มีนาคม 2565; ตอบบรรตีพิมพ์: 29 มีนาคม 2565

Received: 23 November 2021; Revised: 24 March 2022; Accepted: 29 March 2022

people in the community to have a proper health care system during normal times and when sick. This research is qualitative research. Use an indepth interview with the people involved. The results showed that folk medicine used social capital in the community. Folk medicine can empower the people of the community to manage, prevent and maintain the health of the people in the community and enable the community to take care of themselves in a sustainable way.

Keywords: Folk Medicine; Local Knowledge; Health

บทนำ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ ความสามารถและทักษะดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดต่อกันมาจากรบรรพบุรุษ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้านที่ได้รับการถ่ายทอด สืบต่อกันมาและทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันกันเหมือนเครือญาติอย่างเหนียวแน่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่มีคุณค่าควรได้รับการอนุรักษ์และถ่ายทอดสู่คนรุ่นหลัง ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมอันดีงามและมี ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่ามากมายในหลากหลายด้าน (รัชฎาพรเกตานนท์แนวแห่งธรรม, 2560) รัฐบาลให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพของชาติมาอย่างยาวนาน โดยกำหนดเป็นแผนยุทธศาสตร์ระดับชาติแล้ว 2 ฉบับ เพื่อขับเคลื่อนให้การแพทย์แผนไทย การแพทย์พื้นบ้าน และการแพทย์ทางเลือก เป็นระบบบริการหลักของประเทศ คู่ขนานไปกับการแพทย์แผนปัจจุบัน และได้กำหนดเรื่องการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการพัฒนาภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทยให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในมาตรา 55 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2559 ทั้งยังมีการวางแผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทยฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560-2564 ขึ้น ซึ่งประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ มีเป้าหมายเพื่อกำหนดนโยบายและมาตรการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสมุนไพรไทยที่เป็นระบบ มีความยั่งยืน มีการวิจัยพัฒนาให้เป็นที่ยอมรับ สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดการใช้และนำเข้ายาแผนปัจจุบันจากต่างประเทศ และเพื่อเป็นเสริมสร้างความเข้มแข็งของระบบสุขภาพในชุมชนด้านการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคด้วยภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านและหมอพื้นบ้านให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน แผนยุทธศาสตร์นี้จึงมีนโยบายเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายหมอพื้นบ้าน และพัฒนาระบบสุขภาพประชาชน ซึ่งมาตรการนี้ประกอบด้วย 5 แผนงาน คือ 1. ให้มีการจัดระบบดูแลกลุ่มเป้าหมายพิเศษ เช่น อัมพฤกษ์อัมพาตผู้สูงอายุและหญิงหลังคลอด 2. ส่งเสริม อนุรักษ์ ภูมิปัญญาพื้นบ้านและสมุนไพรท้องถิ่นและบทบาทหมอพื้นบ้าน โดยสำรวจรวบรวมองค์ความรู้และส่งเสริมการใช้สมุนไพรในชุมชนเพื่อส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรค 3. สนับสนุน พัฒนาเครือข่ายชมรม

หมอพื้นบ้าน/ อสม./แพทย์แผนไทยในชุมชนให้เข้มแข็ง 4. ประสานงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อพัฒนาระบบสุขภาพ ประชาชน 5. ส่งเสริมการใช้สมุนไพรที่เกี่ยวข้องในกระบวนการผลิตสัตว์และสัตว์เลี้ยงในชุมชน (แผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560-2564)

เทศบาลตำบลแม่ละ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษเป็นพื้นที่หนึ่งที่อยู่ห่างไกลจากจังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่บนภูเขาเป็นส่วนใหญ่ ด้วยความห่างไกลของพื้นที่ และการเดินทางที่ไม่สะดวก จึงทำให้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ห่างไกลจากระบบการแพทย์สมัยใหม่ การแพทย์พื้นบ้านจึงมีความสำคัญต่อชีวิตของผู้คนเป็นอย่างยิ่ง ระบบความรู้นี้แฝงอยู่ในวิถีชีวิตและตกผลึกผ่านประสบการณ์ของแพทย์พื้นบ้านเท่านั้น ดังนั้นการดำรงอยู่และการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์พื้นบ้านจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ชุมชนมีความยั่งยืนและเข้มแข็ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นและองค์ความรู้ด้านการแพทย์พื้นบ้านในการดูแลสุขภาพและการรักษาความเจ็บป่วยของบ้านแม่ละ
2. เพื่อให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการเรียนรู้ อนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์พื้นบ้านโดยใช้ทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบ่งระยะการศึกษาเป็น 2 ระยะ

ช่วงแรกเป็นการวิจัยพื้นฐาน Basic Research อาศัยมุมมองด้านวัฒนธรรมสุขภาพและแนวคิดด้านนิเวศวิทยาชาติพันธุ์ โดยเน้นการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม Participant Observation และเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อทำความเข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์ชาติพันธุ์ Ethnomedicine

ช่วงที่สอง เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม Participatory Research เพื่อพัฒนาและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้าน นอกจากนี้ยังใช้เทคนิคการสัมภาษณ์เชิงลึก (In depth Interview) กับผู้ที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน หมอพื้นบ้าน และผู้รับการรักษาเยียวยาด้วยยาพื้นบ้านในเรื่ององค์ความรู้ด้านยารักษาโรค ตำรับยา รูปแบบและขั้นตอนลักษณะการใช้ตลอดจนข้อห้าม และสรรพคุณของยาหรือวิธีการรักษา

ผลการวิจัย

การแพทย์พื้นบ้านของเทศบาลตำบลแม่ณะ ได้รับการถ่ายทอดจากปราชญ์พื้นบ้านทางด้านการแพทย์พื้นบ้าน เป็นการใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในป่าของชุมชน นำมาใช้ในการรักษาพยาบาล และดูแลสุขภาพของผู้คนในชุมชน ทั้งยังสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ในการรักษาพยาบาลด้วยการแพทย์พื้นบ้านยังมีพิธีกรรมในการรักษาความเจ็บป่วยเพื่อให้ผู้ป่วยได้กลับมาใช้ชีวิตที่ดี จากการศึกษาพบว่า แพทย์พื้นบ้านที่ยังคงรักษาผู้ป่วยในเทศบาลตำบลแม่ณะ และได้รับการยกย่องจากผู้คนมี 3 ท่าน จาก 2 หมู่บ้าน คือ บ้านจอมคีรี และบ้านแม่เมะ

พ่อดา ขุนแดง วัย 93 ปี อาศัยอยู่บ้านจอมคีรี พ่อดาถือเป็นแพทย์พื้นบ้าน ปราชญ์ผู้รู้และเชี่ยวชาญในการแหกและเป่า ซึ่งเป็นการรักษาความเจ็บป่วยตามแบบภูมิปัญญาพื้นบ้านล้านนา พ่อดาได้เรียนวิชาแหก เป่า มาจากรุ่นทวดซึ่งเป็นเพศฆราวาสในสมัยก่อนและมอบคาถาให้สืบทอดออกมา คาถานี้ได้มาตั้งแต่สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

ยายแดง ลายคำ อายุ 79 ปี มีอาชีพทำสมุนไพรรักษาสุขภาพ และเป็นปราชญ์ชุมชนเกี่ยวกับการทำยาสมุนไพรบ้านแม่เมะ ยายแดงเริ่มทำสมุนไพรตั้งแต่อายุ 30 ปี ยายแดงเรียนรู้สมุนไพรกับปู่ตายายและยังคงเป็นหมอดำแย่มาก่อน ทุกวันนี้การทำอาชีพหลักของยายแดงคือการเก็บชา การเรียนรู้เรื่องสมุนไพรของยายแดงนั้นเป็นเพราะที่หมู่บ้านไม่มีโรงพยาบาล

พ่อบงค์ แก้วใจมา อายุ 67 ปี เป็นอดีตผู้ใหญ่บ้านแม่เมะ ตำบลแม่ณะ อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เป็นปราชญ์ชุมชนเกี่ยวกับการทำยาสมุนไพรบ้านแม่เมะ พ่อบงค์เป็นผู้ที่สนใจ เรื่องสมุนไพรตั้งแต่เด็กๆ เนื่องจากคุณพ่อของพ่อบงค์นั้นเป็นหมอสุมไพรประจำหมู่บ้าน พ่อบงค์จึงมีสนใจในเรื่องการทำสมุนไพร ได้เรียนรู้เรื่องการรักษา และการทำยาสมุนไพรมาตั้งแต่เด็ก จากการติดตามและฝึกฝนจากผู้เป็นบิดา

จากการศึกษาพบว่าแพทย์พื้นบ้านในชุมชนมีการใช้วิธีการรักษาความเจ็บป่วยที่หลากหลายขึ้นอยู่กับลักษณะของอาการและการวินิจฉัยของแพทย์พื้นบ้าน โดยแบ่งได้เป็น 3 แบบ

1. การใช้พิธีกรรม การใช้พิธีกรรมในการรักษาพบได้ในหลายรูปแบบ

- การจุดเทียนเพื่อสะเดาะเคราะห์ บรรเทาและรักษาความเจ็บป่วย แพทย์พื้นบ้านจะทำเทียนพร้อมลงคาถาและให้ผู้ป่วยนำไปจุด

- การขอขมาผีบรรพบุรุษ ผีเจ้าบ้าน เป็นการขอขมาลาโทษที่ได้ประพฤติดล่่วงเกินทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจ จนส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วยหรือเคราะห์กรรมแก่ตนเอง หรือครอบครัว แพทย์พื้นบ้านที่มีความรู้และเชี่ยวชาญในด้านนี้จะเป็นคนทำพิธีขอขมา โดยต้องเตรียมเครื่องขอขมา เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เมี่ยงอาหารคาว อาหารหวาน

- การอาบและดื่มน้ำมนต์ ในการอาบน้ำมนต์นี้แพทย์พื้นบ้านจะทำน้ำมนต์ด้วยน้ำสะอาด ทองคาถา และเป่าลงในน้ำ เพื่อให้คนไข้ได้นำน้ำไปอาบและไปดื่ม ถือว่าเป็นการรักษาความเจ็บป่วย และขับไล่สิ่งชั่วร้ายให้ออกจากร่างกาย

- การถอนชืด เป็นการถอนสิ่งชั่วร้าย ไม่เป็นมงคลออกจากบ้านเรือน ที่อยู่อาศัย และเมื่อทำพิธีถอนเสร็จแล้วเชื่อว่าจะทำให้อาศัยอยู่อย่างมีความสุขกาย สุขใจ มีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

- การสืบชะตา เป็นการต่ออายุเพื่อความเป็นสิริมงคล การสืบชะตาสามารถทำได้กับบุคคล หรือสถานที่

- การเซ็ดแหก เป็นการรักษาการป่วยไข้ โดยจะใช้เหรียญเงินรูปไข่ในไข่ และนำไปเซ็ด เวลาเซ็ดไข่เสร็จแล้วก็จะเอาไข่ไปเข้าแหก ทำจนกว่าเหรียญเงินเป็นสีขาว

2. การใช้สมุนไพร เป็นวิธีการรักษาที่พบในแพทย์พื้นบ้านทุกคนที่ทำการศึกษ แพทย์พื้นบ้านจะมีความรู้เรื่องสมุนไพรเป็นอย่างดี มีความจำเป็นเลิศทั้งยายแดงพ่วงศ์ และพวดาที่ยังสามารถถ่ายทอดสูตรยาสมุนไพรที่ใช้ในชีวิตประจำวันได้ ในการใช้สมุนไพรในการรักษาสามารถทำได้หลายวิธี

- ยาต้ม ใช้สมุนไพรที่ตากแห้งแล้วนำมาต้ม และดื่มยาสมุนไพรที่ยายแดงทำหลายชนิดเป็นยาต้ม ไม่ว่าจะเป็น ยาบำรุงกำลัง ยาแก้โรคไต ยารักษาเมะเร็ง

- ยาผง เป็นยาที่ใช้สมุนไพรที่ตากแห้งแล้วนำมาบดให้ละเอียดเป็นผง

- ยาลูกกลอน เป็นยาที่นำสมุนไพรหลายชนิดมาผสมเข้าด้วยกัน โดยใช้น้ำผึ้งเป็นตัวประสาน เช่น ยาแก้กั๊ด (ยาแก้ปวดท้อง) ของพวดา

- ยาตอง เป็นการนำสมุนไพรที่ตากแห้งแล้วดองกับเหล้าขาว สูตรยาตองเหล้าที่ใช้ในชุมชนมีหลายสูตร เช่น ยาแก้ลมพิษ

3. การใช้อาหาร

การใช้อาหารปรับสมดุลธาตุในร่างกาย เป็นวิธีที่แพทย์พื้นบ้านใช้รักษาอาการเจ็บป่วยที่ไม่รุนแรง หรือเพื่อเป็นการดูแลสุขภาพพื้นฐานให้ร่างกายแข็งแรง อยู่ในสภาวะสมดุล เช่น การห้ามหญิงหลังคลอดกินของดอง ห้ามกินของแสลง ห้ามผู้ที่เป็นโรคกระเพาะกินอาหารที่มีรสจัด เผ็ดร้อน อาหารยังสามารถใช้ในการบำรุงร่างกาย เช่น อาหารบำรุงกำลัง อาหารบำรุงน้ำนม อาหารบำรุงเลือด และยังมีความเชื่อว่าการกินอาหารตามฤดูกาลจะทำร่างกายมีความสมดุล ไม่เจ็บป่วย

สมุนไพรและอาหารที่นำมาใช้ในการรักษาความเจ็บป่วยส่วนใหญ่สามารถหาได้จากป่าชุมชนแม่เมะ บางส่วนจะปลูกเองในครัวเรือน และซื้อมาจากภายนอกชุมชน ป่าแม่เมะถือว่าเป็นป่าที่มีความสมบูรณ์มาก

และยังเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งเก็บสมุนไพร แหล่งไม้เชื้อเพลิง แหล่งไม้ใช้สอย และเป็นแหล่งหารายได้ ด้วยการเก็บของป่า ไม่ว่าจะเป็น เห็ด หน่อไม้ น้ำผึ้ง ลูกตาว จากการศึกษาพบว่า การใช้สมุนไพรในการรักษาความเจ็บป่วยของคนในชุมชนนั้นเป็นที่ยอมรับในสรรพคุณของยาแต่ละชนิด ทั้งยังสามารถรักษาให้หายขาดได้ หากมีการรับประทานอย่างต่อเนื่อง ดูแลสุขภาพเป็นอย่างดี และไม่ทำผิดข้อห้ามที่แพทย์พื้นบ้านได้บอกไว้ ตอนทำการรักษา หากมีการทำผิดข้อห้ามก็จะไม่สามารถรักษาได้อีก นอกจากสมุนไพรจะช่วยในการรักษาความเจ็บป่วยแล้ว ผู้ป่วยเองก็ต้องปฏิบัติตามข้อห้ามอย่างเคร่งครัดด้วยเช่นกัน

การพึ่งตนเองของชุมชนในระบบสุขภาพคือ การพลิกฟื้นภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพสุขภาพที่มีอยู่ในชีวิตประจำวัน และการสะสมเป็นองค์ความรู้ในระบบการแพทย์ท้องถิ่น ซึ่งองค์ความรู้ทั้งสองส่วนนี้เป็นรากฐานการพึ่งตนเองของชุมชนทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน ดังที่ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ 2550 เสนอการแบ่งระดับความรู้การดูแลสุขภาพพื้นบ้านได้ 4 ระดับ ดังนี้

1. การปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวัน ที่เกี่ยวเนื่องถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตในแต่ละโอกาสและช่วงเวลา ได้แก่ การกิน การทำงาน การพักผ่อน แนวคิดที่สำคัญคือการใช้อาหารเป็นยา อาหารกับยานั้นเป็นสิ่งที่แยกออกจากกันไม่ได้ อาหารมีผลโดยตรงต่อสุขภาพและต่อภาวะความเจ็บป่วยต่าง ๆ ทั้งในลักษณะของสิ่งจำเป็นและข้อห้ามในการปฏิบัติ อาหารและผักพื้นบ้านมีความสำคัญในการดูแลสุขภาพ ทั้งยังเชื่อมโยงการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันของมนุษย์และธรรมชาติ และไม่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์ที่ทำให้คนในสังคมอยู่อย่างไม่เป็นสุข ดังนั้นจึงมีกลไกคุ้มครองการเอาเปรียบระหว่างคนกับคนและคนกับธรรมชาติ เช่น ธรรมเนียมการไหว้ผีของชาวบ้าน ซึ่งมีทั้งความหมายทางสุขภาพตั้งแต่ร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ (ปารณัฐ สุขสุทธิ, 2551) เช่นเดียวกับในชุมชนบ้านแม่ณะที่ถือเอาการปฏิบัติตัวในชีวิตประจำวันเป็นส่วนหนึ่งสำหรับการดูแลสุขภาพ เช่น การต้มสมุนไพรสูตรบำรุงกำลังเพื่อเป็นการบำรุงร่างกาย และใช้ดื่มทุกวัน การดูแลสุขภาพความเจ็บป่วยด้วยการใช้สมุนไพรพื้นบ้านที่หาได้ในป่า และยังมีผู้คนอยู่เป็นจำนวนมากที่ยังเลือกการดูแลสุขภาพด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน และยังมีเรื่องของการเคารพบูชาสิ่งเหนือธรรมชาตินั่นคือ หอเจ้าบ้าน เป็นส่วนหนึ่งในการอยู่ร่วมกัน และไม่ละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชน

2. แบบแผนการปฏิบัติตัวในช่วงวาระพิเศษของวัย ในแต่ละวัฒนธรรมก็มีแบบแผนการปฏิบัติตัวสำหรับภาวะพิเศษทางสุขภาพ สิ่งที่มีกพบบ่อยๆ ในทุกวัฒนธรรมคือ หญิงมีครรภ์ หญิงหลังคลอด และเด็กแรกเกิด เป็นช่วงภาวะพิเศษของบุคคลที่ชุมชนให้ความสำคัญเป็นพิเศษ จึงมักพบข้อกำหนดหรือกฎเกณฑ์ที่เป็นข้อห้าม หรือภาษาถิ่นเรียกว่า ขีด ข้อห้ามเหล่านี้สอดคล้องกับเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เช่น การอยู่ไฟ เป็นการเพิ่มอุณหภูมิร่างกายหลังคลอด ช่วยเพิ่มการไหลเวียนของระบบเลือดที่ดี วัฒนธรรมการดูแลสุขภาพหลังคลอดนี้เป็นสิ่งที่ยังพบในชุมชน

3. ยากลางบ้าน เป็นความรู้สาธารณะของระบบสุขภาพภาคประชาชนเป็นความรู้เชิงประสบการณ์

ที่สืบทอดแล้วใช้กันตามวิถีวัฒนธรรม ยากกลางบ้านถึงเป็นสัญลักษณ์วัฒนธรรมการดูแลสุขภาพภาคประชาชน ยาสมุนไพรที่ประชาชนเก็บหาและปรุงเพื่อใช้ดูแลสุขภาพตนเองและเครือญาติ ยากกลางบ้านเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตที่ประชาชนพึ่งตนเองมาโดยตลอด อีกทั้งยังเป็นกลไกทางสังคมในด้านการสืบทอดภูมิปัญญา และการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ยากกลางบ้านที่พบและใช้ในชุมชนแม่นะ มีอยู่หลายชนิด ที่นิยมมากที่สุดคือ ยาบำรุงร่างกายที่เรียกว่ายาชูกำลัง มีส่วนผสมของสมุนไพรอยู่ 9 ชนิด ซึ่งเป็นสมุนไพรที่สามารถพบและหาได้ในชุมชน และชาวบ้านได้นำมาใช้ในชีวิตประจำวัน

4. การดูแลสุขภาพโดยระบบการแพทย์พื้นบ้าน การแพทย์พื้นบ้านมีความหลากหลายตามระบบนิเวศวัฒนธรรม มุ่งองค์ความรู้ที่สั่งสมสืบทอดผ่านตัวหมอพื้นบ้าน เป็นความรู้เชิงปฏิบัติการหรือประสบการณ์ ที่ผสมผสานจากแนวคิดสุขภาพและวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่น ที่มีทั้งมิติจักรวาลวิทยา เป็นความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ การใช้เวทย์มนต์คาถาเพื่อช่วยเสริมพลังการรักษา และการใช้อุปกรณ์การรักษาจากธรรมชาติ เช่นยาสมุนไพร โดยมีการผสมผสานความรู้ที่เป็นกฎเกณฑ์ธรรมชาติและสังคม ที่มุ่งเน้นความสัมพันธ์ทางสังคม ความสมดุล ความสอดคล้องกับระบบนิเวศการดูแลสุขภาพในระบบการแพทย์พื้นบ้าน จะปรากฏอยู่ในผู้ที่มีความชำนาญในการบำบัดรักษา (ปารณัฐ สุขสุทธิ, 2551) เช่น ในกรณีของ พ่อตา ขุนแดง ที่ได้เรียนรู้ระบบการแพทย์พื้นบ้านมากกว่า 50 ปี โดยการผสมผสานการรักษาด้วยสมุนไพรกับเวทย์มนต์คาถาเข้าด้วยกัน และเช่นเดียวกับกรณีของยายแดงที่มีการใช้ระบบการดูแลสุขภาพพื้นบ้านร่วมกับการใช้สมุนไพรที่มีอยู่ในชุมชนและเวทย์มนต์คาถาในการรักษาพยาบาล โดยเฉพาะการดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์ หลังคลอด ในปัจจุบันการใช้คาถาสำหรับการคลอดทารกไม่ได้ใช้แล้ว เนื่องจากผู้คนนิยมไปคลอดที่โรงพยาบาล

วิธีคิดของระบบการแพทย์พื้นบ้านในสังคมไทยเกิดขึ้นจากการสั่งสมทางวัฒนธรรม รากเหง้าที่มีมาแต่ดั้งเดิม ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องผี สิ่งเหนือธรรมชาติ พุทธศาสนา จากการศึกษาสามารถแบ่งระบบการแพทย์พื้นบ้านในชุมชนแห่งนี้ได้ 2 ระบบ ที่ทำให้เกิดการพึ่งตนเองของชุมชนในการดูแลสุขภาพ เป็นการพลิกฟื้นภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพในชีวิตประจำวัน และการสะสมเป็นองค์ความรู้อยู่ในระบบการแพทย์พื้นบ้าน ทั้งยังแสดงถึงศักยภาพที่เป็นเป็นรากฐานการพึ่งตนเองของชุมชนทั้งในระดับครอบครัวและชุมชน

การแพทย์พื้นบ้านที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ของแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น ทั้งยังเกิดจากประสบการณ์ การปรับตัวและการเรียนรู้ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมเพื่อการอยู่รอดในทุกวัฒนธรรม ปรากฏออกมาเป็นระบบการแพทย์ที่รู้จักกันดีในรูปแบบการปฏิบัติตัวให้เหมาะสมกับช่วงวัยและสถานะที่ไม่ปกติเกี่ยวกับสุขภาพ ซึ่งจะปรากฏออกมาเป็นข้อห้ามทางสังคม เช่น ขีด ผิดผี การงดรับประทานของแสลงสำหรับผู้ป่วย การดูแลสุขภาพหญิงตั้งครรภ์ แม่หลังคลอด ความรู้เหล่านี้

อยู่ในชีวิตของชาวบ้านที่คุ้นเคยและใช้อย่างแพร่หลาย ในกรณีของยายแดงที่เคยเป็นหมอตำแย ได้ใช้ความรู้ที่สั่งสมมาและประสบการณ์ที่ผ่านมาในการดูแลสุขภาพของหญิงตั้งครรภ์และหญิงหลังคลอด

การแพทย์แบบอานาจเหนือธรรมชาติ ชาวบ้านมักเชื่อว่ามีอำนาจบางอย่างมาบงการให้เกิดขึ้นหรือเป็นไป โดยส่วนใหญ่จะเชื่อว่าเป็นผีที่มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายไม่ดี การจะแก้ไขหรือรักษาสุขภาพของคนป่วยจากการกระทำของอำนาจผีนั้น จะต้องทำด้วยการเซ่นไหว้บูชาผี เพื่อให้เป็นที่พอใจของผี หรือมีการใช้เวทมนต์คาถาสั่งศักดิ์สิทธิ์ขับไล่ผี จากการศึกษาพบว่า การแพทย์แบบอานาจเหนือธรรมชาตินี้ยังมีการใช้อยู่ในชุมชน โดยพ่อตา ขุนแดง ที่ยังมีการรักษาผู้ป่วยด้วยวิธีการนี้ เพื่อเป็นการเยียวยา และเพื่อหาทางแก้ไขให้คืนกลับสู่สภาวะปกติของชีวิต

ระบบการแพทย์พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และยังมีบทบาทหน้าที่ในการรักษาความเจ็บป่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีหน้าที่ในการป้องกันและดูแลสุขภาพของคนในชุมชน เช่น การกินยาบำรุงสม่าเสมอของชาวบ้าน นอกจากการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนแล้ว ยังสามารถทำให้ยาสมุนไพรซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชนที่สามารถแปรเป็นทุนทางเศรษฐกิจด้วยการเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้แก่ยาสมุนไพร ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนด้วยการขายยาสมุนไพรให้แก่คนท้องถิ่นที่เข้ามาพักในชุมชน นอกจากนี้ผู้ที่เป้นแพทย์พื้นบ้านยังเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ สร้างเสริมกำลังใจให้แก่คนในชุมชน แพทย์พื้นบ้านนอกจากจะเป็นผู้ให้บริการด้านการดูแลสุขภาพภาคประชาชนแล้ว ยังมีบทบาทในฐานะผู้นำทางพิธีกรรม ศาสนา และเป็นผู้นำทางสังคม เช่น ยายแดง จะมีหน้าที่หลักในการดูแลสุขภาพเจ้าบ้าน และเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าบ้าน พ่อวงศ์ เป็นอดีตผู้ใหญ่บ้านที่มีความรู้ความชำนาญเกี่ยวกับเรื่องสมุนไพร พ่อตาเป็นผู้ที่ชาวบ้านในชุมชนให้ความเคารพนับถือทั้งในฐานะแพทย์พื้นบ้าน และในฐานะผู้นำทางพิธีกรรม จากข้อจำกัดของชุมชนที่อยู่ห่างไกล ด้วยเงื่อนไขทางสภาพภูมิศาสตร์ทำให้เกิดการรวมกลุ่มเป็นชุมชนอย่างเหนียวแน่น โดยระบบความสัมพันธ์ในชุมชนจะมีลักษณะเอื้ออาทรช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยจิตใจที่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งจะปรากฏให้เห็นในการรักษาของแพทย์พื้นบ้านที่ไม่หวังเงินทอง ผู้ป่วยบางคนที่ไม่มีเงินก็จะรักษา และให้ยากลับไปกินโดยไม่เสียเงิน หรือแม้แต่ค่าไหว้ครูก็เก็บเงินไม่มาก เมื่อเทียบกับการเดินทางไปรักษาในเมือง หรือการรักษาโดยแพทย์แผนปัจจุบัน ดังนั้นจึงทำให้การแพทย์พื้นบ้านยังคงมีบทบาทอยู่ในชุมชน

อภิปรายผลการวิจัย

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นยังวางอยู่บนหลักการพื้นฐานที่ว่า ความรู้ไม่ได้เป็นสมบัติของใครคนใดคนหนึ่ง โดยเฉพาะ หากแต่ความรู้เป็นของชุมชน คนในชุมชนจึงอาจมีความรู้ทั่วไปในเรื่องการรักษาพยาบาลอาการเจ็บไข้ได้ป่วยที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันไม่แตกต่างกันมากนัก สมาชิกของชุมชนบางคนที่มีความจำดี

มีความชาญฉลาดหรือมีคุณสมบัติพิเศษอื่น ๆ การสืบทอดความรู้ก็ถูกควบคุมด้วยความเป็นคนในสายตระกูลหรือในชุมชนเดียวกัน มีการเน้นจริยธรรมในการสืบทอด โดยคัดเลือกคนที่มีคุณสมบัติเหมาะสม มีการกำหนดหลักปฏิบัติสำหรับผู้ต้องการเป็นหมออย่างเคร่งครัด เช่น ห้ามดื่มเหล้า ห้ามผิดลูกผิดเมียคนอื่น ต้องถือศีลและปฏิบัติตามกฎข้อห้ามที่กำหนดและสืบทอดต่อกันมาของครูบาอาจารย์ในอดีต มีการไหว้ครู และมีการตั้งจิตให้เป็นสมาธิก่อนกันรักษา การรักษาของแพทย์พื้นบ้านยังมีหลักปฏิบัติที่คล้ายคลึงกัน เช่น ห้ามมิให้เรียกร้อยค่าตอบแทนจากคนไข้ แต่จะมีการกำหนดให้คนไข้นำสิ่งของมาไหว้ครู ก่อนการรักษา หรือหลังจากที่อาการเจ็บป่วยหาย (ยศ สันตสมบัติ, 2542) มีความสอดคล้องกับผลการศึกษาที่พบว่า แพทย์พื้นบ้านจะได้รับการสืบทอดโดยสายตระกูล ทั้งยังต้องปฏิบัติตามข้อกำหนด หลักศีลธรรมอย่างเคร่งครัด และยังไม่มีการเรียกร้อยค่าตอบแทนจากผู้รักษา

ภูมิปัญญาท้องถิ่น การแพทย์พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนและวัฒนธรรมไทย การส่งเสริมการแพทย์ทุกระบบ ต้องอยู่บนหลักการพื้นฐานว่าการแพทย์ทุกระบบต่างมีคุณค่า ศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกัน ระบบการแพทย์แต่ละระบบต่างเสริมสร้างความเข้มแข็งของระบบสุขภาพซึ่งกันและกัน โดยมุ่งสุขภาพและส่งเสริมการพึ่งตนเองของประชาชน เป็นสำคัญหรือมีเป้าหมายสูงสุด คือ การส่งเสริมสุขภาพของมนุษย์(สุรัสวดี สินวัต และคณะ, 2562) จากการศึกษาพบว่าระบบการแพทย์ที่เกิดขึ้นในชุมชนล้วนมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชนให้แข็งแรง สมบูรณ์ แพทย์พื้นบ้านยังได้รับการเคารพ ยกย่องจากผู้คนในชุมชน

2. การฟื้นฟูภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านต้องอาศัยทุนทางสังคมเป็นแรงขับเคลื่อน ในตำบลแม่่นะถือว่ามีความพร้อมทั้งในด้านทรัพยากรบุคคล ประชาชน ชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์มีศักยภาพในการพัฒนาเพื่อทำให้เกิดความยั่งยืนขึ้นในชุมชน ทุนทางสังคมสามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน ในระบบการแพทย์พื้นบ้านที่ยังสามารถดำรงอยู่และมีบทบาทหน้าที่ในชุมชน เป็นเพราะการมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่คนในเครือข่ายมีความไว้วางใจต่อกันและกัน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นความรู้ที่สั่งสมมาในชุมชนหรือท้องถิ่น เช่น ความรู้ด้านการเพาะปลูกทางการเกษตร ความรู้ด้านยาและการแพทย์พื้นบ้าน สามารถนำมาใช้ชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ชุมชนมีแหล่งทรัพยากรที่เป็นวัตถุดิบในการผลิตยา ชุมชนมีทรัพยากรบุคคล หรือ บุคคลที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะด้าน ในด้านการแพทย์บ้าน และเป็นบุคคลที่เป็นศูนย์รวมทางความคิดของผู้คนในชุมชน คนในชุมชนให้การเคารพ ยกย่องว่าเป็นปราชญ์ ชุมชนยังมีวิถีทางวัฒนธรรม อัตลักษณ์ของชุมชนที่อยู่ในรูปแบบการใช้ชีวิตที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชน และยังสามารถแปรเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่จะนารายได้เข้าสู่ชุมชนได้อีกด้วย เช่นเดียวกับสิ่งที่ Pierre Bourdieu ได้นำเสนอว่า ทุนทางสังคมสามารถแปรเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจได้ ในกรณีของเทศบาลตำบลแม่่นะ ชาวบ้านในบ้านแม่่นะ สามารถนำ

ผลิตภัณฑ์สมุนไพรอบแห้งเพื่อนำไปขายให้แก่นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวในชุมชน และยังใช้ภูมิทัศน์ทางกายภาพ และ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมให้กลายเป็นทุนทางเศรษฐกิจในการสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ด้วยการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่จะเปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้วัฒนธรรมของคนในชุมชน ดังเช่นชุมชนของตำบลแม่นะ ที่เปิดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเรียนรู้วัฒนธรรมท้องถิ่น จึงทำให้ความรู้ชุดนี้ยังดำรงอยู่ในสังคม

ข้อเสนอแนะ

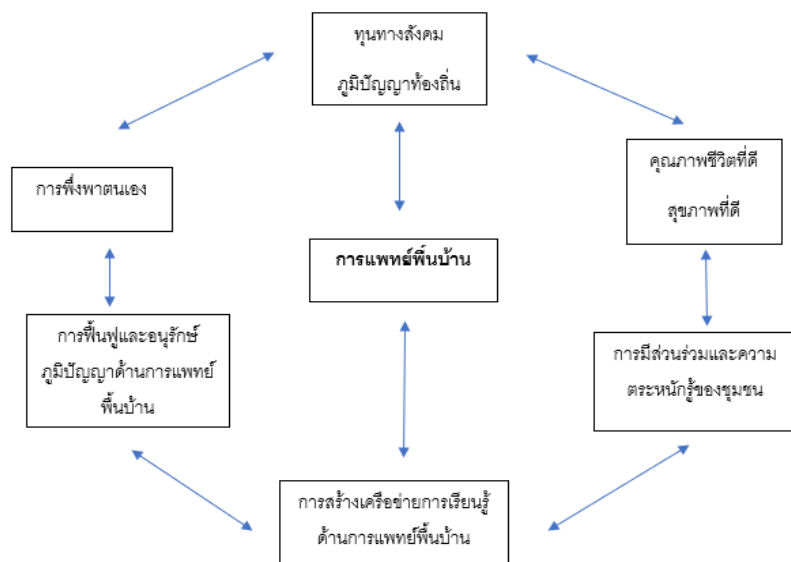
1. การศึกษาภูมิปัญญาด้านการแพทย์พื้นบ้านอย่างยั่งยืนจะต้องเน้นที่กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งในเรื่องแหล่งทรัพยากรอันเป็นที่มาของสมุนไพร เรื่ององค์ความรู้ของแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นทุนที่ชุมชนมีอยู่แล้ว หากแต่ต้องมีการจัดการที่เหมาะสมโดยพิจารณาจากท้องถิ่นเป็นหลัก โดยให้ความสำคัญกับกับชุมชน ธรรมชาติ โดยเน้นในเรื่องความยั่งยืน ความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

2. การรับรองสิทธิของภูมิปัญญา โดยการสนับสนุนและเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการ โดยเฉพาะในเรื่องการผลักดันให้เกิดการจัดตั้งสิทธิยาสมุนไพรที่คิดขึ้นและใช้ในชุมชน โดยมีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุน เพื่อทำให้เกิดความยั่งยืนและไม่สูญหาย

3. สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ ในเรื่องการแพทย์พื้นบ้าน พร้อมกับการ

บูรณาการร่วมกับการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ เพื่อเป็นการผลักดันให้ยาสมุนไพรเป็นยาที่มีประสิทธิภาพและได้รับการยอมรับ

องค์ความรู้ใหม่

เอกสารอ้างอิง

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2550). สุขภาพไทยวัฒนธรรมไทย. นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- ปารณัฐ สุขสุทธิ. (2551). ภูมิปัญญา หมอพื้นบ้าน คนพิการ. นนทบุรี : สำนักวิจัยสังคมและสุขภาพ.
- แผนแม่บทแห่งชาติว่าด้วยการพัฒนาสมุนไพรไทย ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560–2564. (2560). กรมการแพทย์
แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข. นนทบุรี: บริษัท ทีเอส อินเตอร์พรีนซ์
จำกัด.
- ยศ สันตสมบัติ. (2542). ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.
เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์.
- รัชฎาพร เกตานนท์ แนวแห่งธรรม. (2560). แนวทางการพัฒนาผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อส่งเสริม
เศรษฐกิจสร้างสรรค์ในจังหวัดนครปฐม. *Veridian E-Journal Silpakorn University ฉบับภาษาไทย
มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*, 10(1), 994-1013.
- สุรัสวดี สีนวัต และคณะ. (2562). การศึกษาภูมิปัญญาพื้นบ้านในการรักษาผู้ป่วยกลุ่มอาการสตรีวัยทอง
จังหวัดจันทบุรี. *วารสารกระแสนวัตกรรม*, 20(37), 37-49.
- องอาจ เดชา. (2555). แม่เฒ่าตำนาน ประวัติศาสตร์ รากเหง้า วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น. เชียงใหม่
: วนิตาเพรส.